



# basic education

---

Department:  
Basic Education  
**REPUBLIC OF SOUTH AFRICA**

## SENIOR CERTIFICATE EXAMINATION

**XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)**

**PAPILA RA 1 (P1)**

**2015**

**MEMORANDAMU**

**TIMARAKA: 70**

**Memorandamu leyi yi na tipheji ta 9.**

**XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO****XIVUTISO XA 1****XITSHURIWA XA A**

Makoreketelo ya Xikambelantwisiso

- Tanihleswi ntshikelelo wu nga eka matwisiselo, swihoxo swa mapeletelo na ririmi a swi fanelangi swi xupuriwa, handle ka loko swihoxo swa kona swi cinca nhlamuselo/matwisiselo. (Hambiswiritano, swihoxo swa ha fanele swi kombisiwa).
- Loko mukamberiwa a tirhisa marito mambe eka ririmi leri a kamberiwaka hi rona, u nga ma tekeli enhlokweni marito yalawo, naswona loko nhlamulo yi twala, u nga xupuli mukamberiwa. Loko ku tirhisiwile rito rimbe eka xitshuriwa kutani ri laveka eka nhlamulo, ri amukele.
- Ku hava maraka leyi nga ta nyikiwa eka swivutiso swa mavonelo eka nhlamulo ya INA/EE kumbe NDZA PFUMELA/A NDZI PFUMELI. Ku seketela hi kona ku nga ta nyikiwa maraka.
- A ku na timaraka leti nga ta nyikiwa eka nhlamulo ya HI SWONA/A HI SWONA kumbe MHAKA/VONELO. Ku seketela hi kona ku nga ta nyikiwa timaraka.
- Laha ku lavekaka tinhlamulo ta rito rin'we kutani mukamberiwa a nyika xivulwa hinkwaxo, koreketa hi mfanelo loko rito leri lavekaka ri nkhwatihatwile/tikisiwile.
- Loko ku laveka timhaka/mikutlunya yimbirhi/yinharhu kutani mukamberiwa a nyika yo tala, koreketa yo sungula yimbirhi/yinharhu ntsena.
- Amukela marin'wana yo hambanahambana.
- Eka swivutiso swa nhlawulonyingi, amukela HISWIMBIRHI, letere leri xaxameleke na nhlamulo leyi nga yona NA/KUMBE nhlamulo leyi tsariweke hi ku hetiseka.

- 1.1 'A hetelela hi ku thonisa nhloti.'√ (1)
- 1.2 C√ /Loko u tirha hi mavoko ya wena u ta fuma.√ (1)
- 1.3 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena leri twisisekaka. Xikombiso: A swi fanelangi hikuva loko a endlisa sweswo n'wana wa yena a nge koti ku titirhela loko yena a nga ha ri kona.√√  
(Timaraka i to seketela ntsena.) (2)
- 1.4 Ku va va n'wi nyiketela mali.√ /Ku ka va nga n'wi tshinyi.√ /A va nga pfumeli leswaku a tshunelela maxaka ya vona.√ /A va nga amukeli switsundzuxo swa vadyondzisi hi matikhomelo ya n'wana wa vona.√ /A va nga n'wi pfumeleli ku endla xanchumu hi mavoko ya yena.√  
(Amukela na tin'wana tinhlamulo timbirhi ntsena leti twisisekaka.) (2)

- 1.5 Hikuva loko loyi a vulavula na yena a hundzile emisaveni n'wana luya wa yena u sale a xaniseka ku ya hilaha mukhalabya a bvumbheke hakona.√√ (2)  
(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.)
- 1.6 U hlamusela leswaku a ti khunguvanyisa.√ (1)
- 1.7 A a nga pasangi na khoso na yin'we ya mhamba kutani Yunivhesithi a yi nga ha ri na ndhawu yena.√√ (2)
- 1.8 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi fanele ku hlaya tibuku ta mina ndzi ta kota ku pasa ku nga ri ku rivatiwa hi ku tsakisa vanghana.√√ (2)  
(Amukela na dyondzo yin'wana na yin'wana leyi twisisekaka.)
- 1.9 Ku lemukisa vatshwa leswaku loko munhu a titirhela hi mavoko ya yena a nga ka a nga xaniseki.√ (1)  
(Amukela na tinhlamulo tin'wana leti twisisekaka.)
- 1.10 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena leri twisisekaka. Xikombiso: A ndzi ta va ndzi n'wi amukerile tanihi xaka ra mina hikuva a ta va a kumile dyondzo hi leswi n'wi humeleleke.√√/A ndzi ta va ndzi nga n'wi amukelangi hikuva na yena loko a ha ri na swa le mandleni a hi teka hi ri valoyi.√√ (2)  
(Amukela na tinhlamulo tin'wana leti twisisekaka.)
- 1.11 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena leri twisisekaka. Xikombiso: Ra khorwisa hikuva va kona vatswari lava va endlelaka vana va vona xin'wana na xin'wana va nga va dyondzisi na ku titirhela naswona va va yimelela hambiloko va dyohile.√√ (2)  
(Amukela na tinhlamulo tin'wana leti twisisekaka.)
- 1.12 Loko munhu lonkulu a kala a rila swi nga tisa makhombo eka loyi a n'wi khunguvanyiseke.√ Swi vile tano eka Xigodo na nsati lava va hlanganeke na khombo ro vumbuluka hi movha.√ (2)
- 1.13 Mukamberiwa u ta andlala miehleketo ya yena ehenhla ka marito ya Mbuyelo. Xikombiso: Munhu a nga fanelangi ku teka switsundzuxo hi ku languta xiyimo xa un'wana kambe hikwalaho ka nkoka wa leswi a tsundzuxiwaka swona.√√ (2)  
(Amukela na tinhlamulo tin'wana leti twisisekaka.)

**SWIVUTISO: XITSHURIWA XA B**

1.14 Mukamberiwa u ta hlamusela leswi a titwisaka xiswona. Xikombiso: A ndzi ta titwa ndzi katekile ku va na tatana loyi a ndzi dyondzisaka tindlela ta makumelo ya swakudya hi ndzexe.√√  
(Amukela na matitwelo man'wana lama twisisekaka.) (2)

1.15 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena leri twisisekaka. Xikombiso: Xi ndzi tisela miehleketo ya leswaku n'wana u fanele ku dyondzisiwa tindlela to kota ku tiyimela hi yexe a ha ri ntsanana kumbe lontsongo.√√  
(Amukela na mavonelo man'wana lama twisisekaka.) (2)

**SWIVUTISO: XITSHURIWA XA A NA XA B**

1.16 Haswimbirhi swi hundzisa hungu ra leswaku n'wana u fanele ku dyondzisiwa ku tiyimela hi yexe a ha ri ntsanana kumbe lontsongo.√√ (2)

1.17 Eka xitshuriwa xa A Xigodo a nga dyondzisangi n'wana wa yena ku tiyimela hi yexe kasi eka xa B wanuna loyi a nga eka xifaniso u le ku leteleni ka n'wana hilaha a nga tikumelaka swo tiyimela hakona.√√ (2)

**NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30**

**XIYENGE XA B: NKOMISO/NKATSAKANYO WA NDZIMA****XIVUTISO XA 2****XITSHURIWA XA C**

NKOKA WA MAHUNGU: NKOMISO/NKATSAKANYO WU FANELE KU KATSA TIMHAKA LETI LANDZELAKA:

Mati ya vumba xiphemu lexikulu xa misava.√ Mati ya lawula mahiselo na matitimelelo laha misaveni leswaku swivumbiwa hinkwaswo swi kota ku hanya.√ Ya tirhisiwa ku byala swimilani leswi humesaka swakudya.√ Ya tlhela ya tirhisiwa ku hlantswa mihandzu na swibyariwa swin'wana loko swi nga se ya eku xavisiweni.√ Ya tirhisiwa ku horisa swimakiwa swo karhi etimayini na le tifemeni.√ Swiendliwa swo tala swi tleketliwa hi mati ku huma na ku nghena etikweni.√ Ku nga tirhisiwa matimba ya mati ku tumbuluxa gezi.√ Mati ya tirhisiwa ku va ndhawu yo hungasela eka yona.√

[Ntsengo wa marito = 91]

□ NKOKA WA MAHUNGU: NKOMISO/NKATSAKANYO WU FANELE KU KATSA TIMHAKA LETI LANDZELAKA:		
MINKUTLUNYA		MINTSHAHO
1. Mati ya vumba xiphemu lexikulu xa misava.√	(a)	Mati ya vumba xiphemu xa misava leyi hi hanyaka eka yona.
2. Mati ya lawula mahiselo na matitimelelo laha misaveni leswaku swivumbiwa hinkwaswo swi ta kota ku hanya.√	(b)	Mati ya sivela misava leswaku yi nga kumeki yi hisa kumbe ku titimela ngopfu leswaku yi ta tshama yi ri eka mpimo lowu lavekaka.
3. Ya tirhisiwa ku byala swimilani leswi humesaka swakudya.√	(c)	Mati ya tirhisiwa ku cheleta swirimiwa swa hina. Van'wamapurasi va yisa mati emasin'wini ya vona hi misele na switirhisiwa swin'wana leswi hi swi xavaka swo cheleta hi swona swo durha swinene.
4. Ya tlhela ya tirhisiwa ku hlantswa mihandzu na swibyariwa swin'wana loko swi nga se ya eku xavisiweni.√	(d)	Mihandzu na swibyariwa swin'wana swi fanele ku basisiwa swi nga si xavisiwa emavhengeleni.
5. Ya tirhisiwa ku horisa swimakiwa swo karhi etimayini na le tifemeni.√	(e)	Mati ya tirhisiwa etindhawini to tala ku horisa switirhisiwa swo karhi, tanihi laha ku endlwaka tinsimbhi.
6. Swiendliwa swo tala swi tleketliwa hi swifambo swa le matini ku huma na ku nghena etikweni.√	(f)	Namuntlha oyili, malahla, rhayisi na swiendliwa swin'wana swi tleketliwa hi swifambo swa le matini. Matiko lawa ya nga na tintshava to tala na milambu ya tirhisa matimba ya mati yo huma eka tona ku endla gezi.

7. Ku nga tirhisiwa matimba ya mati ku tumbuluxa gezi.√	(g)	Matiko lawa ya nga na tintshava to tala na milambu ya tirhisa matimba ya mati ku endla gezi.
8. Mati ya tirhisiwa tanihi tindhawu to hungasela eka tona.√	(h)	Mati i ya nkoka loko hi lava ku hungasa.

[Ntsengo wa marito = 91]

Nkoka wa mahungu (N) = √√√√√√√ (7)

Matirhiselo ya ririmi (R) = √√√ (3)

**[Nkombo wa timhakankulu ntsena.]****Makoreketelo ya nkomiso:**

Nkomiso wu fanele ku koreketiwa hi ndlela leyi landzelaka:

- **Maavelo ya timaraka:**

- Timaraka ta 7 i ta minkutlunya ya 7: **N (7)** (Maraka yin'we hi nkutlunya)
- Timaraka ti3 i ta ririmi: **R (3)**
- Ntsengo wa timaraka: **10**

- **Maavelo ya timaraka eka ririmi:**

- Minkutlunya ya 1–3 leyi nga yona: Nyika maraka yi1.
- Minkutlunya ya 4–5 leyi nga yona: Nyika timaraka ti2.
- Minkutlunya ya 6–7 leyi nga yona: Nyika timaraka ti3.

**LEMUKA:**

- **Xivumbeko:**

- Hambiloko nkomiso wu tsariwile hi xivumbeko xo hoxeka wu fanele ku hlahluwiwa.

- **Ntsengo wa marito:**

- Vakamberi va languteriwa ku kambisisa ntsengo wa marito lama tirhisiweke.
- Ku nga susiwi timaraka loko mukamberiwa a nga kombisangi ntsengo wa marito lama tirhisiweke kumbe ya kombisiwile hi ndlela yo hoxeka.
- Loko ntsengo wa marito wu hundzisiwile, hlaya ku fika eka marito ya 5 lawa ku hundzisiweke hi wona kutani u nga tekeli enhlokweni lama nga ta landzela eka nkomiso.

**NTSENGO WA XIYENGE XA B: 10**

**XIYENGE XA C: NTIVORIRIMI NA MATIRHISELO YA RIRIMI****XIVUTISO XA 3: XINAVETISO****SWIVUTISO: XITSHURIWA XA D**

- 3.1 U tirhisile nyiko ya leswaku loko muhlantsweriwa a yisa swiambalo swinharhu u ta hlantsweriwa xin'we mahala.√ /Xifaniso xa muchini lowu kombisiweke.√ (1)
- 3.2 Ku hutha i ku hlantswa mpahla u yi tlhandlekile ehenhla ka pulangi kumbe ribye hi matimba ya wena hinkwawo.√ (1)
- 3.3 Ri kombisa leswaku marhavi ya vona ya le kusuhi swinene na vanhu lava xinavetiso lexi xi kongomisiweke eka vona.√√ (2)
- 3.4 Mpahla ya minxaka hinkwayo yi hlantswiwa eka *Matimu Dry Cleaners*.√√ (2)
- 3.5 Ku komba ku tsan'wa vanhu van'wana.√√ /Ku tekela vanhu van'wana ehansi.√√ (2)
- 3.6 Ku endlela leswaku makhasimende ma nga ma tekeli enhlokweni.√√ /Vini va mabindzu va ta tisirhelela hi wona loko makhasimende vo tshuka va yisile swivilelo.√√ (2)
- (Nhlamulo yin'we ntsena.) (2)

**[10]****VUTISO XA 4****XITSHURIWA XA E**

- 4.1 I vuxaka bya mudyondzi na mutirhi wa le layibulari.√ (1)
- 4.2 Va le xikolweni endzeni ka tlilasi.√ (1)
- 4.3 B.√/Rirhandzu na ku tsakela.√ (1)
- 4.4 U lava ku tiyisisa leswaku tibuku leti a ti lombiwile ti vuyisiwile.√ (1)
- 4.5 Mukamberiwa u ta boxa vonelo ra yena leri twisisekaka. Xikombiso: Ku va miehleketo ya xona yi ri kun'wana na ku va xi nga ri ku swi rhandzeni ku va exikolweni.√√ (1)
- (Amukela na tinhlamulo tin'wana leti twisisekaka.) (2)
- 4.6 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ya ndzi dyondzisa leswaku loko ndzi lombile swilo swo karhi ndzi fanele ndzi swi ttherisela eka loyi a ndzi lombeke.√√ (1)
- (Amukela na dyondzo yin'wana na yin'wana leyi twisisekaka.) (2)

- 4.7 Mukamberiwa u ta boxa leswi swi n'wi tiselaka swona emiehleketweni. Xikombiso: Swi ndzi tselala miehleketo ya leswaku vadyondzi lava yimiseke mavoko va kombisa vutitshembi bya vona byo tiva nhlamulo.√√

(Amukela na tinhlamulo tin'wana leti twisisekaka.)

(2)

**[10]**



**XIVUTISO XA 5****XITSHURIWA XA F**

- 5.1 Mukamberiwa u ta endla xivulwa hi marito lawa 'ku koka vanhu rinoko'.  
Xikombiso: Loko van'wamabindzu va lava ku koka vanhu rinoko, va endla  
mimbhukuto vhiki rin'wana na rin'wana.√ (1)
- 5.2 A.√ /I mhaka leyi bohaka leswaku yi endliwa.√ (1)
- 5.3 Ri vumbiwile hi riendli 'pandza'√ na riviti 'mananga'.√ (2)
- 5.4 Swivuya.√ (1)
- 5.5 'Humba yi olele nkuma'.√ (1)
- 5.6 Swi komba ku tekela vanhu va khale ehansi.√√ (2)
- 5.7 Hileswaku ndzi nge vileli hi nchumu lowu nga ta kala wu ndzi pandzisa na  
nhloko.√√
- (Amukela na tinhlamulo tin'wana leti twisisekaka.) (2)

**[10]****NTSENGO WA XIYENGE XA C: 30**  
**NTSENGO HINKWAWO: 70**